

Голові спеціалізованої вченої
ради ДФ 20.051.204
Карпатського національного
університету імені Василя
Стефаника
доктору психологічних наук,
доценту, професору кафедри
клінічної та реабілітаційної
психології
Лещинській Олені Альбертівні
(76018, м. Івано-Франківськ,
вул. Шевченка, 57)

ВІДГУК

**офіційного опонента, кандидата психологічних наук, доцента
кафедри практичної психології Навчально-наукового інституту
управління, психології та безпеки Львівського державного
університету внутрішніх справ Козири Петра Володимировича на
дисертацію Чернявської Наталі Володимирівни «Особливості
самосвідомості чоловіків з алкогольною залежністю», представлену на
здобуття наукового ступеня доктора філософії
за спеціальністю 053 Психологія
(галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки)**

Актуальність обраної теми обумовлена насамперед високою поширеністю алкогольної залежності серед чоловіків працездатного віку та її системним впливом на психічне здоров'я, особистісне функціонування і якість життя. Наукові дослідження свідчать, що алкогольна залежність пов'язана не лише з поведінковими та емоційними порушеннями, а й з

особливостями функціонування самосвідомості, що актуалізує необхідність її комплексного вивчення.

Важливо підкреслити, що у сучасних психологічних дослідженнях проблема самосвідомості осіб із залежною поведінкою здебільшого розглядається фрагментарно – через окремі характеристики (самооцінка, саморегуляція, стрес тощо). Натомість у представленій роботі самосвідомість осмислюється як цілісна інтегративна система, що включає когнітивний, емоційно-ціннісний і регулятивний компоненти та визначає здатність особистості до саморозуміння і саморегуляції. Саме цей системний підхід суттєво підсилює наукову актуальність дослідження.

Актуальність дослідження також підсилюється сучасним соціальним контекстом, зокрема підвищеним рівнем хронічного стресу, психоемоційного напруження та травматизації, що сприяють поширенню адиктивної поведінки та водночас актуалізують потребу у поглибленому вивченні внутрішніх психологічних механізмів залежності.

Дисертаційна робота виконана у межах науково-дослідної теми Карпатського національного університету імені Василя Стефаника «Екзистенційно-аналітичний підхід до психотравм війни» (номер державної реєстрації 0123U100406), що свідчить про її безпосередній зв'язок із актуальними напрямками сучасних психологічних досліджень. Внесок здобувачки полягає у розробленні концептуальної моделі самосвідомості чоловіків з алкогольною залежністю та обґрунтуванні засад психологічного супроводу її розвитку.

Таким чином, тема дисертаційного дослідження є своєчасною, науково обґрунтованою та відповідає сучасним запитам психологічної науки і практики.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх вірогідність

Дисертаційна робота демонструє високий рівень теоретичної та емпіричної опрацьованості проблеми самосвідомості чоловіків з алкогольною залежністю, що дозволяє розглядати отримані результати як науково обґрунтовані та внутрішньо узгоджені.

Теоретичне підґрунтя дослідження сформоване на основі інтеграції класичних і сучасних підходів до розуміння самосвідомості, саморегуляції та адиктивної поведінки. Авторка не обмежується описом існуючих концепцій, а здійснює їх системне узагальнення, що дозволяє перейти від фрагментарного аналізу окремих психологічних характеристик до цілісного бачення самосвідомості як багаторівневої інтегративної системи.

Логіка дослідження є послідовною: від теоретичного осмислення проблеми – до побудови концептуальної моделі та її емпіричної перевірки. Сформульована мета, завдання та гіпотеза взаємоузгоджені і знаходять своє відображення у структурі роботи та отриманих результатах.

У першому розділі «Теоретичні засади вивчення самосвідомості чоловіків з алкогольною залежністю у період ранньої дорослості» здійснено системний аналіз наукових підходів до розуміння феномену самосвідомості в сучасному психологічному дискурсі. Узагальнено основні теоретичні позиції щодо трактування самосвідомості як багаторівневого психологічного утворення, що поєднує когнітивний, емоційно-ціннісний та регулятивний компоненти та виконує інтегративну функцію в структурі особистості.

Встановлено, що у вітчизняній та зарубіжній психології відсутнє єдине узгоджене визначення самосвідомості як цілісної системи, а її дослідження здебільшого здійснюється через аналіз окремих психологічних характеристик, таких як самооцінка, рефлексія, саморегуляція та локус контролю. Показано, що такий підхід обмежує можливості розуміння самосвідомості як інтегрованого феномену, що

визначає цілісність особистісного функціонування. Систематизовано наукові підходи до структури самосвідомості, обґрунтовано взаємозв'язок її когнітивного, емоційно-ціннісного та регулятивного компонентів, а також їх роль у забезпеченні саморозуміння, формуванні ідентичності та регуляції поведінки. Визначено, що порушення узгодженості між цими компонентами призводить до фрагментації самосвідомості, нестійкості Я-образу та зниження здатності до саморегуляції.

Проаналізовано особливості розвитку самосвідомості у період ранньої дорослості як сензитивного етапу формування ідентичності, життєвих смислів і суб'єктної позиції особистості. Встановлено, що саме на цьому етапі відбувається інтенсивна інтеграція досвіду та формування цілісного Я-образу, тоді як за наявності деструктивних впливів, зокрема адиктивної поведінки, ці процеси зазнають істотних порушень.

Досліджено психологічні та нейробіологічні механізми формування алкогольної залежності, зокрема вплив нейромедіаторних систем, формування стійких поведінкових патернів та зміни у функціонуванні когнітивних і регулятивних процесів. Показано, що залежність супроводжується зниженням рефлексивності, порушенням інтегрованості Я-образу та ослабленням механізмів самоконтролю, що безпосередньо пов'язано з деформаціями самосвідомості.

Проаналізовано стан наукових досліджень у сфері адиктології, у межах яких визначено основні напрями вивчення алкогольної залежності: клінічний, поведінковий та особистісно-психологічний. Встановлено, що попри значну кількість досліджень, цілісний аналіз самосвідомості чоловіків з алкогольною залежністю як інтегративної системи залишається недостатньо розробленим.

На підставі теоретичного узагальнення розроблено авторську концептуальну модель самосвідомості чоловіків з алкогольною

залежністю, яка відображає взаємозв'язок її структурних компонентів, а також вектор зниження її функціонування під впливом залежності.

У другому розділі «Емпіричне дослідження самосвідомості чоловіків з алкогольною залежністю» здійснено комплексний аналіз особливостей функціонування самосвідомості у чоловіків раннього дорослого віку з алкогольною залежністю на основі емпіричних даних. Обґрунтовано програму дослідження, визначено логіку його проведення, а також охарактеризовано вибірку та методичний інструментарій.

Встановлено, що для дослідження самосвідомості як інтегративної психологічної системи доцільним є використання комплексу взаємодоповнюючих психодіагностичних методів, що дозволяють охопити її когнітивний, емоційно-ціннісний та регулятивний компоненти.

Проведено статистичну обробку емпіричних даних із використанням методів описової статистики, кореляційного аналізу, t-критерію Стюдента, а також факторного та кластерного аналізів, що забезпечило виявлення внутрішньої структури самосвідомості та закономірностей взаємозв'язків між її компонентами.

Встановлено, що самосвідомість чоловіків з алкогольною залежністю характеризується структурною неоднорідністю та порушенням інтегрованості її компонентів. Доведено наявність взаємозв'язків між показниками самосвідомості, рівнем алкогольної залежності, психологічного благополуччя, саморегуляції, локусу контролю та суб'єктивного стресу, що свідчить про системний характер досліджуваного феномену.

За результатами факторного аналізу методом головних компонентів із застосуванням обертання Varimax виокремлено два узагальнені фактори, які відображають внутрішню організацію самосвідомості. Перший фактор інтерпретовано як емоційно-ціннісний та когнітивний блок, другий – як

регулятивно-ідентичнісний блок, що свідчить про диспропорційність розвитку та недостатню узгодженість між складовими самосвідомості у досліджуваної групи.

Показано, що виявлені структурно-функціональні особливості самосвідомості проявляються у фрагментарності Я-образу, суперечливості самооцінки, домінуванні зовнішнього локусу контролю, зниженні рівня саморегуляції та підвищеному рівні психоемоційного напруження. Такі характеристики ускладнюють процеси усвідомлення, прийняття відповідальності та регуляції поведінки, що сприяє підтриманню адиктивних форм реагування.

Звернуто увагу, що отримані результати підтверджують висунуту гіпотезу щодо наявності структурно-функціональних деформацій самосвідомості у чоловіків з алкогольною залежністю та їх зв'язку з показниками стресу, психологічного благополуччя та саморегуляції.

У третьому розділі «Психологічні ресурси та програма психологічного супроводу розвитку самосвідомості чоловіків з алкогольною залежністю» обґрунтовано напрями психологічного супроводу розвитку самосвідомості на основі виявлених структурно-функціональних особливостей її компонентів. Проаналізовано психологічні ресурси особистості у контексті подолання алкогольної залежності, а також узагальнено сучасні підходи до психологічної допомоги особам із адиктивною поведінкою.

Встановлено, що ефективність психологічного супроводу залежить від рівня інтегрованості самосвідомості, здатності до саморефлексії, усвідомлення власних емоцій і поведінкових стратегій, а також розвитку механізмів саморегуляції. Показано, що дефіцит зазначених характеристик обумовлює труднощі у подоланні залежності та підтримує рецидивні форми поведінки.

Розроблено авторську програму психологічного супроводу розвитку самосвідомості чоловіків з алкогольною залежністю, яка орієнтована на поетапне відновлення її когнітивного, емоційно-ціннісного та регулятивного компонентів. Показано, що у програмі враховано особливості імпульсного контролю та регуляції поведінки, що дозволяє формувати навички усвідомлення імпульсу, його відтермінування та вибору альтернативних стратегій реагування. Такий підхід забезпечує підвищення адаптивності поведінки та зниження ризику рецидивів.

Звернуто увагу, що запропонована програма має практичну спрямованість і може бути використана у діяльності психологів, психотерапевтів та фахівців реабілітаційних центрів. Її практична цінність підтверджується можливістю впровадження у практику психологічного супроводу осіб із алкогольною залежністю.

Матеріали розділів викладено відповідно до логіки дослідження – від теоретичного аналізу до емпіричної перевірки та практичного узагальнення, що забезпечує цілісність наукового викладу.

Викладене вище дає підстави стверджувати, що наукові положення, висновки та рекомендації дисертаційного дослідження є достатньо обґрунтованими, внутрішньо узгодженими та такими, що мають належний рівень наукової вірогідності. Отримані результати відповідають поставленим завданням і повною мірою відображені у змісті дисертації.

Достовірність та наукова новизна одержаних результатів, повнота їх викладу в опублікованих працях

Достовірність отриманих результатів забезпечується цілісністю методологічного підходу, адекватністю обраних методів поставлених меті та завданням дослідження, а також поєднанням кількісних і якісних стратегій аналізу. У роботі реалізовано системний підхід до вивчення самосвідомості як інтегративного психологічного утворення, що дозволило

забезпечити внутрішню узгодженість теоретичних положень і емпіричних результатів.

Методологічну основу дослідження становить поєднання загальнонаукових і спеціально-психологічних методів. Теоретичне моделювання було використано для побудови авторської концептуальної моделі самосвідомості чоловіків з алкогольною залежністю.

Емпіричний блок дослідження реалізовано із застосуванням комплексу валідних психодіагностичних методик, що дозволили дослідити різні аспекти самосвідомості та пов'язані з нею психологічні характеристики.

Отримані результати характеризуються логічною узгодженістю, внутрішньою несуперечливістю та повторюваністю виявлених закономірностей, що свідчить про їх наукову вірогідність. Репрезентативність вибірки (134 особи) та чітко визначені критерії її формування додатково підсилюють достовірність висновків.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у розширенні теоретичних уявлень про самосвідомість як інтегративну психологічну систему в контексті адиктивної поведінки та у конкретизації механізмів її порушення у чоловіків з алкогольною залежністю. У роботі вперше здійснено комплексний аналіз самосвідомості чоловіків раннього дорослого віку з алкогольною залежністю як цілісного структурно-функціонального утворення, що дозволило вийти за межі фрагментарного розгляду окремих психологічних характеристик. Розроблено авторську концептуальну модель самосвідомості, яка відображає взаємозв'язок її когнітивного, емоційно-ціннісного та регулятивного компонентів, а також описує вектор зниження її функціонування під впливом адиктивної поведінки.

До науково значущих результатів слід віднести емпіричне підтвердження наявності структурно-функціональних деформацій самосвідомості у чоловіків з алкогольною залежністю, що проявляються у диспропорційності розвитку її компонентів, зниженні рівня їх інтегрованості, домінуванні зовнішнього локусу контролю, фрагментації Я-образу та ослабленні механізмів саморегуляції. Важливим є також обґрунтування взаємозв'язків між показниками самосвідомості, рівнем алкогольної залежності, психологічного благополуччя, стресу та саморегуляції, що дозволяє розглядати самосвідомість як ключовий психологічний фактор підтримання адиктивної поведінки.

Удосконалено підходи до розуміння самосвідомості у контексті адиктивної поведінки шляхом інтеграції психологічних, екзистенційних та нейробіологічних аспектів, що розширює можливості її теоретичного аналізу та практичного застосування.

Подальшого розвитку набули положення щодо психологічного супроводу осіб з алкогольною залежністю, зокрема розроблено авторську програму розвитку самосвідомості, орієнтовану на відновлення її інтегрованості, формування навичок саморегуляції та зміцнення суб'єктної позиції особистості.

Повнота викладу результатів дослідження підтверджується достатньою кількістю наукових публікацій, у яких відображено основні теоретичні та емпіричні положення дисертації.

Основні результати дисертаційного дослідження опубліковано у 1 науковій статті у міжнародному виданні, індексованому в наукометричній базі Scopus, 5 статтях у фахових наукових виданнях України категорії «Б», а також у 9 публікаціях тез доповідей у матеріалах міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференцій, що свідчить про достатній рівень апробації та повноту висвітлення отриманих результатів.

Опубліковані праці відображають основні положення, висновки та результати дисертаційного дослідження, що дає підстави вважати їх такими, що пройшли належну наукову апробацію.

Теоретичне і практичне значення і впровадження одержаних результатів дослідження

Теоретичне значення дослідження полягає у системному поглибленні наукових уявлень про самосвідомість як багатовимірне структурно-функціональне утворення особистості та її роль у генезі, перебігу й подоланні алкогольної залежності. У роботі уточнено зміст, структуру та функції самосвідомості в умовах адиктивної поведінки, розкрито психологічні механізми її деформації та відновлення. Отримані положення доповнюють сучасні психологічні концепції залежної поведінки, розширюють теоретичні моделі самосвідомості й можуть слугувати підґрунтям для подальших наукових досліджень у галузі клінічної та консультативної психології.

Практичне значення дослідження визначається можливістю застосування його результатів у професійній діяльності психологів, психотерапевтів і фахівців реабілітаційних центрів у роботі з особами з алкогольною залежністю. Матеріали дослідження можуть бути використані на етапах психологічної діагностики, формування терапевтичного запиту, планування та реалізації психокорекційних і психотерапевтичних заходів, а також у процесі організації психологічного супроводу. Запропоновані підходи сприяють підвищенню ефективності роботи з адиктивною поведінкою, розвитку ресурсів самосвідомості та особистісної саморегуляції. Результати роботи доцільно використовувати у викладанні фахових дисциплін психологічного профілю, підготовці майбутніх психологів, підвищенні кваліфікації практичних фахівців і розробленні програм психологічної допомоги особам із адиктивними розладами.

Аналіз змісту дисертації та публікацій не дає підстав стверджувати про наявність порушень академічної доброчесності (академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації).

Позитивно оцінюючи отримані здобувачкою результати виконаного дослідження, підкреслюючи їх наукову новизну, теоретичну та практичну значущість, доцільно висловити окремі зауваження та міркування, які мають дискусійний характер і можуть стати предметом подальших наукових пошуків.

1. У першому розділі доцільним було б чіткіше окреслити авторську позицію щодо співвідношення понять самосвідомість, Я-концепція та ідентичність, оскільки в тексті вони інколи використовуються як близькі за змістом.
2. Запропонована авторкою концептуальна модель самосвідомості чоловіків з алкогольною залежністю є теоретично обґрунтованою та емпірично верифікованою. Разом із тим перспективним напрямом подальших досліджень видається перевірка можливостей її застосування щодо інших форм адиктивної поведінки, що дозволило б оцінити межі її універсальності та пояснювальний потенціал.
3. У Розділі 3 спостерігається певне дублювання між підпунктами 3.1 та 3.1.1, що стосуються психологічних ресурсів і аналізу програм супроводу. Було б доцільно чіткіше розмежувати теоретичний аналіз ресурсів та огляд існуючих програм, або оптимізувати структуру шляхом їх логічного об'єднання.
4. Робота містить окремі технічні та редакційні огріхи, які не впливають на загальне позитивне враження від дисертації та не знижують її наукової та практичної цінності.

Разом з тим, висловлені зауваження та пропозиції мають дискусійний характер і не знижують загалом високого теоретичного та прикладного рівня дисертаційного дослідження.

Висновок про відповідність дисертації вимогам

Дисертаційне дослідження на тему: «Особливості самосвідомості чоловіків з алкогольною залежністю» є самостійним, завершеним науковим дослідженням, виконаним на актуальну тему, містить положення наукової новизни, має теоретичне та практичне значення та відповідає спеціальності 053 «Психологія».

Дисертаційна робота відповідає вимогам Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» від 12 січня 2022 року № 44 (зі змінами), а також вимогам наказу Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 року № 40 «Про затвердження вимог до оформлення дисертації» (із змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства освіти і науки України від 31 травня 2019 року № 759), а її авторка Чернявська Наталя Володимирівна заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 «Психологія» у галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки.

Офіційний опонент:

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри практичної психології
Навчально-наукового інституту управління,
психології та безпеки Львівського державного
університету внутрішніх справ

Петро КОЗИРА